

© Tom Ledger

© Andy Miah

Rules
 No Food / Drink
 No Sharp Objects
 No Shoes
 No Human Sacrifice
 Under 12's not to be left
 Unaccompanied
 No Animals
 No Smoking inside fencing
 No Bags
 Eyegear should be removed
 Property is left at Owners Risk

© Felbritu

© Dan Pope

© Sean O'Neill

EL CICLE DE LA VIDA

FESTA I RITUS DE TRANSICIÓ

Salvador Rodríguez Becerra

L'article tracta de la vida festiva lligada als ritus de transició que serveixen per a sancionar els canvis d'estatus social basats en l'edat i el gènere. Es tracta, doncs, de rituals lligats al cicle vital, com el baptisme, la primera comunió, el matrimoni o la mort, accions simbòliques enllaçades amb un cicle biològic radicalment culturitzat i que es produeixen en contextos inequívocament festius.

L'antropologia, la història i, en menor grau, la sociologia han mostrat un interès permanent per les festes i rituals en general, i per les relacionades amb les diverses etapes de la vida dels grups en particular. Les festes, encara que tenen un caràcter excepcional en la vida dels homes, es podria dir que són el contrari de la quotidianitat; ofereixen, no obstant això, perspectives per al coneixement de les societats i els seus culturals que la vida diària no ofereix sinó en un període llarg de temps. En certa manera en la festa se'ns mostra la societat, les seues estructures i valors, de manera real o simbòlica, en un curt espai de temps i en un espai concret i abastable. En la festa, el conjunt dels membres d'una unitat social exterioritzen els rols, actualitzen els estatus, mostren les seues creences, símbols i icones més valuoses, sorgeixen a la llum les contradiccions, es fan visibles les classes socials i es referma la identitat, i tot això en un ambient lúdic, cerimonial, artístic i colorista amant amb la ingesta de menjar i beguda que afavoreixen l'emotivitat, fins el punt d'arribar de vegades fins a la catarsi. És per tot això que estudiar-la ha atret l'interès de les ciències socials.

Hi ha festes que involucren la societat en el seu conjunt i altres que només n'afecten directament alguns sectors, encara que indirectament, per presència o absència, impliquen tot el conjunt. No oblidem el caràcter eminentment local de la majoria de les festes. Del desconeixement d'aquesta dada se'n deriven no poques incomprensions per part dels visitants, que arriben a pensar que la festa s'ha creat per al seu benefici i gaudi,

i que tot ha de respondre als seus interessos. Això és evident en certes festes que han traspassat els nivells locals i regionals i s'han convertit en atractiu turístic, la qual cosa comporta unes contradiccions en què no entrarem. En aquest treball, però, només ens referirem a les que se celebren amb motiu del pas d'una etapa a una altra dels diferents grups d'edat, és a dir, les que acompanyen els ritus de pas, dels quals formen part indissociable. Les referències en aquest article, encara que vàlides de vegades per al conjunt d'Espanya, naixen de l'estudi d'Andalusia, i se situen en un arc cronològic que va des del darrer terç del segle XX fins a l'actualitat.

«LA VIDA DELS HOMES PASSA PER UNA SÈRIE D'ETAPES QUE DES DEL NAIXEMENT ELS PORTA INEXORABLEMENT A LA MORT. L'HOME HA CULTURITZAT EL PAS PER AQUESTES ETAPES»

■ EL CICLE DE LA VIDA I ELS RITUS DE PAS

La vida dels homes passa per una sèrie d'etapes que, des del naixement, els porta inexorablement a la mort, una vegada passades la infantesa, la joventut, la maduresa i la vellesa. L'home ha culturitzat el pas per aquestes etapes i les ha adaptades a les seues circumstàncies mediambientals i esperança de vida, marcant-les amb rituals festius que estableixen un abans i un després i un canvi d'estatus. Són els anomenats ritus de pas, segons la terminologia que va establir Van Gennep, rituals que es donen en contextos festius. Cada societat ha establert aquests rituals i els ha adaptats a la seua cultura tot destacant aquells que més valuoses li semblen socialment. A tall d'exemple, les societats anomenades primitives donaven molta importància a la pubertat, que feia que els nens i nenes deixaren de ser-ho per a passar

A l'esquerra, Jeremy Deller. *Sacrilegi*, 2012. Instal·lació mòbil.

El baptisme, administrat per l'Església catòlica, és la primera festa important lligada al cicle de la vida. En la imatge, xiquet de pit posat sota la protecció de la Mare de Déu (Andalusia).

© Salvador Rodríguez Becerra

La primera comunió ha evolucionat fins convertir-se en una mena de «boda menor», evident en el vestit que llueixen els xiquets i sobretot les xiquetes, com mostra la fotografia d'època. Aquest ritual marca el final de la primera infància.

© Salvador Rodríguez Becerra

a ser joves amb capacitat de reproduir-se i crear unitats socials que donaren continuïtat a la societat i li permeteren mantenir-se, màxim objectiu de qualsevol unitat social. Al contrari, la societat occidental ha menystingut i fins i tot ocultat aquest ritual de pas negant-lo, perquè tradicionalment no ha valorat aquest canvi bé perquè no li feia servei bé perquè el volia ocultar, amb la qual cosa es deixava aquestes necessàries funcions per a etapes més tardanes de la vida dels joves. En tot cas, aquests rituals festius adscrits a grups d'edat s'han reduït i simplificat en l'actualitat.

Aquests passos s'estableixen per gènere i grups d'edat, de manera que tots els membres masculins o femenins d'una comunitat els travessen en una mateixa etapa de la vida, encara que no sempre simultàniament; és a dir, que pot ser per unitats menors com la família. Entre els grups d'edat es creen afinitats i solidaritats nascudes de la convivència i de les experiències viscudes que els rituals consagren i singularitzen. En la societat tradicional espanyola, els passos principals són sancionats per l'Església catòlica i les lleis civils, que els condicionen i regeixen, donant-los caràcter sobrenatural en el primer cas i sanció legal en el segon.

Una classificació *ad hoc* podria ser la següent. En primer lloc, el baptisme, que representa el reconeixement del nou ésser com a cristià per un costat i com a membre de la societat d'un altre, i que comporta la inscripció en el llibre de baptismes i registre civil i la fixació d'un nom propi; la primera comunió, que marca el final de la primera infància i el reconeixement d'haver assolit l'«ús de raó» o capacitat de discernir el bé del mal i una certa responsabilitat dels actes. La pubertat, com ja apuntàvem anteriorment, no està marcada ritualment en les societats occidentals, i sense solució de continuïtat discorre fins a la majoria d'edat. El pas a la edat adulta no està marcat actualment, però fins fa pocs anys ho estava per l'entrada en quintes i el compliment del servei militar, entre els divuit i els vint i tants anys, encara que aquest pas només es destacava per als barons. Les festes de quintos marcaven fins fa unes dècades el final de la joventut i el començament de la maduresa amb responsabilitats civils i la disponibilitat per al matrimoni. Aquest fet marcava també les dones, perquè, a través del matrimoni i la celebració de la boda, establia per a ambdós gèneres una nova etapa.

© Salvador Rodríguez Becerra

Després començava una llarga etapa de desigual durada per a homes i dones en funció de les expectatives de vida, i incloïa drets i obligacions fins a la vellesa, per bé que no exigia en la societat tradicional, bàsicament llauradora, cap ritual. En els últims decennis, però, es marca amb les festes que els companys de treball ofereixen en el moment de la jubilació, la qual cosa implica generalment l'accés a una pensió. La mort, que, encara que no és privativa de cap grup d'edat, té major incidència en els ancians, es marca amb un elaborat i de vegades complex ritual que va des de l'agonia o proximitat de la mort fins a l'enterrament en un cementiri municipal o catòlic. Aquest procés, carregat de gran pes emocional, era molt present fins dates molt recents en la societat tradicional, a través d'un complex ritual que durava mesos i fins i tot anys i mantenia la família, i especialment les dones, totalment o parcialment marginada de la societat. L'excloïa de les activitats socials i d'oci durant anys, mentre havia de portar dol, permanent recordatori del difunt o difunta.

■ LES FESTES I ELS RITUS DE PAS

El naixement d'un nou membre i el seu baptisme, en la societat tradicional, era en general rebut amb alegria, però de vegades també

**«ELS PASSOS
S'ESTABLEIXEN PER GÈNERE
I GRUPS D'EDAT, DE MANERA
QUE TOTS ELS MEMBRES
MASCULINS O FEMENINS
D'UNA COMUNITAT ELS
TRAVESSEN EN UNA
MATEIXA ETAPA DE LA VIDA»**

La forma o el grau d'implicació en la festa pot marcar el trànsit entre la infantesa i la vida adulta, com és el cas del bou en corda de Grazalema, Cadis (2007).

amb resignació o dolor, i se celebrava amb una modesta festa de molt reduït àmbit i durada. El naixement era una conseqüència de la vida en parella i açò no era sempre ben rebut, encara que l'alegria o, si és el cas, la resignació, s'expressava amb una frase encunyada referida al *nasciturus*: «a sa casa ve». No pot dir-se que la societat tradicional fóra avortista, excepte en comptades ocasions d'extrema necessitat, i l'arribada d'aquests nous éssers era festejada amb el baptisme, que era tant com la plena incorporació a la societat del nou-nat. Fins a aquest moment, que es produïa dins dels primers quaranta dies, mare i fill no eixien de la casa i el pare buscava un padrí a qui li havia ofert aquesta funció durant la gestació, o bé era la resposta a l'oferiment d'algun amic. En un o altre cas es comprometien a «donar-li l'aigua al xiquet» i a córrer amb les despeses que la celebració comportara. La padrina o era l'esposa del padrí o algun membre de la seua família. A Andalusia i en l'època a què ens referim en aquest article, ja no estava plenament vigent l'apadrinament entre sectors socials molt distants, sinó que més aïna havia evolucionat cap a la cerca de padrins entre familiars i amics.

Després de la cerimònia en l'església parroquial, la minsa comitiva –en molts casos els padrins, el pare i algun veí– es dirigia a la casa i en el camí la xicalla reclamava al padrí xavalla o caramels amb una cançó que es repetia al llarg del trajecte «*padrino, no te los gastes en vino, títalo a pelón*», en referència al xiquet de bolquers. Ja a casa, la padrina entregava el xiquet a la mare dient-li: «*Comadre, aquí tiene a su hijo. Me lo entregó moro y se lo devuelvo cristiano.*» Allà es convidava la família i algunes persones més del veïnat, sense que tinguera una llarga duració, atès que el bateig se celebrava a poqueta nit, encara que la festa estava en funció de com fóra de rumbós el padrí, i on no faltaven vi, aiguardent i *pestiños* o altres dolços. Si el xiquet de pit, com es coneixia els lactants, no sobrevivia, donat l'alt índex de mortalitat infantil fins ben entrada la segona meitat del segle xx, l'infant era soterrat discretament. Després del bateig començava una especial relació entre els padrins i el fillol i entre pares i padrins que els obligava mútuament i que, entre altres coses, requeria el tractament de vostè entre compares.

El següent moment de pas era la primera comunió, que solia rebre's entre els set i els nou anys. S'entenia que a aquesta edat els xiquets ja havien adquirit l'«ús de raó» i destriaven el bé del mal, i per tant podien i havien de ser castigats quan transgredien les normes establir-

tes. Aquest ritual en general i excepte famílies d'un cert nivell social, no comportava la celebració d'una festa, llevat d'un desdèjuni per als xiquets que combregaven aquell dia i que en molts casos ofería el col·legi o la paròquia. La festa que amb motiu de la primera comunió organitzen els pares ha evolucionat molt en els últims decennis, fins al punt que ha esdevingut una «boda menor» quant al vestit que exhibeixen els nens –uniformes militars o semblants– però sobretot les nenes, que llueixen vertaders vestits de núvia, i per la magnitud de la celebració, autèntics banquets en la majoria dels casos. Crida l'atenció que, essent els xiquets la causa de la celebració, són els adults els protagonistes, perquè són els pares els qui conviden els seus familiars i amics i els qui fixen el menú quant al seu nivell econòmic. Els menuts solen rebre regals, quan en un altre temps visitaven la família perquè els estrenaren. La celebració de l'acte de la confirmació, sagrament de poca rellevància per a la majoria de la societat, no comporta cap celebració festiva.

Unes festes que han deixat de celebrar-se en els últims anys, i que comportaven un canvi important en el cicle de la vida dels barons, són les que tenien lloc entorn de la talla dels mossos, el sorteig de plaça i la posterior crida a files per fer el servei militar. Aquest era de general compliment per a la majoria dels joves barons, encara que no sempre va tenir caràcter obligatori per a tots, perquè alguns per diversos motius i subterfugis en quedaven alliberats. Els pertanyents a una quinta en raó de l'any de naixement formaven un grup compacte i entraven en un temps neutre de manera que quedaven exonerats de certes obligacions i se'ls permetien certes llicències. Celebraven diverses festes en què les famílies posaven els mitjans i ells en gaudien exclusivament com a grup. Aquestes festes de quintos tenien molt de carnavalesques, perquè transgredien l'ordre i exercien la crítica burlesca sobre persones i famílies amb cançons i pintades. En certs llocs aquests joves s'iniciaven sexualment en prostíbuls de la ciutat. Després del servei militar el jove era acceptat com a home i se li exigien les obligacions pròpies d'aquest grup: responsabilitat, casar-se i crear una família, però també començava a gaudir de privilegis; per exemple, se li permetia alternar en els bars i fumar en presència del pare.

Altres festes que marquen el final de la infància i el començament de joventut són les corregudes de bous populars o *capeas*, tan típiques en les zones serranes d'Andalusia, i més recentment traure els passos de Setmana Santa com a *costalero* o *hombre de trono*. Les dones no

«EL MATRIMONI CONSTITUÏA EL RITU DE PAS MÉS TRANSCENDENTAL PER ALS HOMES PERÒ SOBRETOT PER A LES DONES. ACONSEGUIR LA MATERNITAT ERA AIXÍ MATEIX UN ÈXIT ÍNTIMAMENT SENTIT»

© Col·lecció Díaz Prosper, Universitat de València

Malgrat les profundes transformacions en la moral i en les formes familiars, el matrimoni continua essent un ritu de pas fonamental en les nostres societats modernes que marca l'entrada a la vida adulta i l'inici en molts casos del període reproductiu. En la imatge, fotografia d'una boda a Xàtiva cap a 1900.

tenien rituals que marcaren el seu pas de jove a dona, només si tenien promès havien de guardar l'absència. En els últims temps s'ha generalitzat la celebració de festes de comiat de fadrins i fadrines, per separat, on es trenquen els límits del pudor amb gestos, expressions verbals i objectes eròtics.

El matrimoni constituïa el ritu de pas més transcendental per als homes, però sobretot per a les dones. El matrimoni permetia a aquestes

el lliure accés a la sexualitat –fins a aquell moment vedat– amb l'home desitjat amb els únics límits que aquest li fixara. Al mateix temps s'alliberava de la tutela familiar, encara que a vegades aquest alliberament no era sinó caure sota la nova dependència del marit. Aconseguir la maternitat era així mateix un èxit íntimament sentit. En tot cas, la nova casa, cas que açò fóra possible, era el reducte on l'esposa se sentia ama de l'espai i del seu contingut. Aquest canvi transcendental en la vida dels joves es ritualitzava en la boda en què els contraents, després d'una etapa més o menys llarga de festeig, segons els sistemes de propietat agrària i les regles d'herència, s'unien en una cerimònia eclesialística –única forma considerada acceptable– amb caràcter permanent «fins que la mort els

© Col·lecció Díaz Prósper. Universitat de València

Família amb nen mort (J. Rodríguez, ca. 1900). La negació de la mort en l'actualitat contrasta amb la forma de viure-la pels nostres avantpassats.

separe». No existien formes de ruptura del matrimoni acceptables, només alguns marginals se separaven físicament, i el matrimoni es mantenia formalment encara que el baró tinguera altres relacions ocasionals o permanents. Arribar a la boda significava un compromís que es rubricava entre les famílies dels contraents amb lliurament de béns per una part i l'altra per al futur matrimoni, i sempre s'escenificava després de la cerimònia religiosa amb un àpat o invitació a la quasi totalitat de la comunitat en els casos de pobles menuts i que solia durar tot un dia, i dels quals s'esperava que donaren quantitats de diners proporcionals al grau de parentiu, proximitat a les famílies i possibilitats econòmiques. El viatge de bodes era inexistent i en tot cas representava una estada d'alguns dies a casa d'algun familiar o ciutat pròxima. En la segona meitat del segle passat encara es practicava el costum d'«emportar-se la núvia», que no era sinó una manera d'eludir la pressió de les famílies i les obligacions i despeses de la boda. En la pràctica la parella actuava de mutu acord i després de l'escapada se celebrava en privat i a hores intempestives la cerimònia religiosa. A final del segle passat s'han generalitzat les cerimònies civils tant en ajuntaments com en jutjats, i s'han incrementat els banquets i el nombre d'invitats.

En altres tants casos es dóna una convivència de fet sense cap ritual que ho assenyalé.

Encara que aparentment la mort és contrària a la festa, açò és només en aparença. La mort tenia tradicionalment un component jocós i quasi festiu que s'expressa sobretot en el vetllatori. Quan ocorria un decés en poblacions menors, almenys un representant de cada família estava obligat a assistir-hi i a acompanyar durant un cert temps, especialment durant la nit, el difunt i la seua família. A casa del finat es disposava el cadàver degudament amortallat, la qual cosa generalment volia dir amb un vestit de mudar, en una habitació o una altra cambra i un nombre de seients en altres dependències fins i tot als corredors i fins a la porta del carrer. Els veïns en alguns pobles portaven rajoles de xocolata per oferir algun quemenjar durant la nit, en altres es repartia caldo i alguns altres aliments i begudes, que de cap manera arribava a ser un banquet o fartada. Però no era tant la ingesta de menjar i beguda com les converses que es generaven i que solien acabar en rialles contingudes, a una certa distància de la cambra mortuòria i de la família. Quan alguna persona especialment aguda o divertida entrava en escena i s'explicaven anècdotes del difunt, la situació pujava de to i es generalitzava la rialla nerviosa. Aquestes situacions estan en extinció a causa de la negació de la mort que practica la societat contemporània, que, amb la major rapidesa, pulcritud i discreció, es desprèn dels difunts amb el concurs de tanatoris i incineracions.

En conclusió, totes les societats marquen els passos del cicle vital –des del naixement a la mort– dels seus membres amb ritus, cerimònies, actes lúdics i de consum, és a dir amb festes, que compleixen, entre altres, la funció de marcar la diferència amb la quotidianitat i de remarcar que certs membres de la comunitat posseeixen a partir de llavors un nou estatus, la qual cosa els dóna certs drets i contrauen noves obligacions. La importància que atorga cada societat a aquestes festes i fins tot si en prescindeix, és denotativa del seu sistema de valors. ☺

BIBLIOGRAFIA

- FLORES ARROYUELO, F., 2006. *Las edades de la vida. Ritos y tradiciones populares en España*. Alianza. Madrid.
- MOLINA, P. i F. CHECA (eds.), 1997. *La función simbólica de los ritos*. Icaria. Barcelona.
- RODRÍGUEZ BECERRA, S., 1981. «Noviazgo y ritual de boda en Gistañ (Huesca). Anotaciones etnográficas». *I Congreso de Aragón de Etnología y Antropología*. Diputación Provincial. Saragossa.
- RODRÍGUEZ BECERRA, S., 1997. «Rituales de muerte en Andalucía. Significados y funciones». In MOLINA, P. i F. CHECA, (eds.). *La función simbólica de los ritos*. Icaria. Barcelona.
- SEGALÉN, M., 2005. *Ritos y rituales contemporáneos*. Alianza. Madrid.
- VAN GENNEP, A., 2008. *Los ritos de paso*. Alianza. Madrid.

Salvador Rodríguez Becerra. Catedràtic d'Antropologia Social de la Universitat de Sevilla.